

Eski Türklerde Zaman Algısı

Sibel Kandilli¹

Anahtar Kelimeler: Eski Türkler, Zaman, Orhun Yazıtları, Uygur Metinleri, Zaman Algısı

Özet

Eski Türklerle ait metinlerde “zaman” mefhumunu açıklayan, zamanı taksim eden, Türklerin zaman-mekânı algılayış biçimini ortaya koyan pek çok sözcük ve ifade yer almaktadır. Söz konusu sözcük ve ifadeler bugüne dek tespit edilip anlamlandırılmaya çalışılmış, Türklerin zamanı algılayış biçimi bu ifadeler çerçevesinde ortaya konulmaya uğraşmıştır. Fakat bu söyleyişler, daha ziyade, gündelik hayatı tanımlamaları ve yaşamı bölerek hayatı organize etmeyi kolaylaştırmaları bağlamında ele alınmış; metinlerdeki doğaötesi, soyut ve öznel zaman algısı ile metinlerin “zaman”ı nasıl işlediği çalışmalarda detaylıca izah edilmemiştir. Bu çalışmada, Göktürk ve Uygur dönemi metinleri çerçevesinde Türklerin zaman algısı anlaşılmasına çalışılmış, zamanı idrak etme ve tanımlama biçimlerinin kişi, durum ve şartlar bağlamında nasıl değişimlere uğradığı incelenmiştir. Göktürk ve Uygur dönemi metinlerinde “zaman” kavramını karşılayan sözcüklerin semantik alanlarının sorgulanması, çalışmada geniş bir yer tutmuştur. Kutsallık atfedilen kişilerin, Tanrıların ve insanların zaman kavramı ile ilişkisi karşılaştırmalı olarak anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışmada Türklerin kişi, durum ve şartlara göre zaman algısının değiştiği, değişen algılarının da zamanı tanımlama biçimlerini etkilediği sonucuna varılmıştır.

Giriş

Geçmişten günümüze kadar zaman, toplumlar için daima gizemli bir kavram olmuş ve insanlar zamanın algılanması için çeşitli araçlar kullanmışlardır. Zamanı ölçmek için güneş

---

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sibel.kandilli@ogr.iu.edu.tr.

saati, su saati ve mekanik saatler kullanan insanlar için dil, çeşitli yöntemlerle tespit edilen zamanın aktarılması konusunda çok önemli bir görev üstlenmiştir. Çok sayıda din ve inanç sistemi; evrenin yaşını ve büyüklüğünü, insanların ölüm sonrasında da var olup olmayacağını, zamanın nasıl yönetileceğini ve yaşamın nasıl olması gerektiğini bir sisteme dökerken bilim insanları da içinde bulunduğumuz evreni, uzay-zamanı ve yaşam döngüsünü anlamaya ve farklı metodlarla sistematize etmeye çalışmıştır. Bu evrensel düzen arayışı yüzyıllar boyu sürüp gitmişken Einstein'ın Görelilik Kuramı sonrası zamanın göreceli olduğu, kütlelerin uzay dokusunda, yani uzay-zamanda eğrilikler yarattığı ve zamanı büktüğü ortaya çıkmıştır. Zamanın büküldüğü bu noktada bulunan bir gözlemci için zaman, dışarıda duran bir gözlemciye kıyasla daha yavaş akmaktadır. Dolayısıyla evrensel tek bir zaman söz konusu değildir.

Ancak insanlık bu raddeye gelene dek zamanın ne olduğuna ve nasıl işlediğine dair pek çok görüş ortaya atılmıştır. Biz de bu makalede Göktürk ve Uygur döneminde yazılan başlıca eserlerden yola çıkarak eski Türklerin zaman algısını anlamaya çalışacağız.

1. Orhun Yazıtlarında Zaman Algısı

2. Göktürk döneminden kalan ve yer yer hitabet yer yer siyasi tarih niteliği taşıyan, uzunlukları sebebiyle dil verimleri bakımından incelemelere daha müsait olan Orhun Yazıtları -diğer bir adı ile Türk Bengü Taşları- içeriğinde “zaman” mefhumu ile alakalı çeşitli sözcükler ve ifadeler barındırır.

Bu metinlerde yıl adları 12 hayvanlı takvime göre verilir. Söz konusu takvimin menşei konusu ise halen tartışmalıdır. 12 hayvanlı takvim 12 yıllıktır ve her yıl belli bir hayvana karşılık gelir. Döngü tamamlandığında ise takvim başa döner ve bu süreç devamlı olarak tekrarlanır. Dolayısıyla Türklerde döngüsel bir takvim kullanımı söz konusudur. Yazıtlarda geçen olayların anlatımı ise doğrusal zaman çizgisindedir.

“Zaman, gün, ay, yıl, gündüz, gece, gelecek, şimdi, sonra, ondan sonra, önce, yaş, ilk, ilk gün” sözcükleri de yine Orhun Yazıtlarında “zaman” bildirmek için kullanılan kavramlardır.² Günlerin spesifik bir adının olmaması ve “hafta” kavramına karşılık gelecek bir sözcüğün kullanılmaması, Türklerin zamanı günlere, aylara, mevsimlere ve yıllara böldüğünü ancak haftayı, haftanın günlerini taksim etmek için ayrı sözcükler üretmediklerini göstermektedir. Nitekim Kaşgarlı da “*Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur, çünkü hafta denilen şey İslamıktan sonra bilinmiştir.*”³ demektedir. Bunun muhtemel sebebi, İslamiyet sonrası değişen ibadet şekli sebebiyle günleri ve günün vakitlerini doğru tespit etmenin önem kazanmasıdır.

Yine Orhun Yazıtlarında **öd** “zaman” sözcüğü, sınırlı bir süreyi, insanların yaptığı eylemleri belirtmek için kullanılırken **bu ödke**, **ol ödke** ve **antag ödke** örneklerinde olduğu gibi sınırlayıcı sıfatlarla kullanılmış; Tanrı’dan, Tanrı’nın eylemlerinden bahsederken ise metinlerde tek başına yer almıştır. Çünkü Türklerde Tanrı, zamanın bütününe hükmeden bir varlıktır. Tanrı için “bu” ya da “şu” zaman yoktur.

Ancak Türklerin zaman algısına göre bazı özel insanlar da kendi içinde buldukları döneme, zamana hükmedebilirler. Zira zamana hükmetmek demek; insan gücüne, gözle görülebilen coğrafyaya hükmetmek; dünü, bugünü ve yarını etkileyebilmek demektir. Bunun için kişinin Tanrı’dan kut alması ve toplulukları kendine bağlayabilecek, devrindeki boylara hükmedebilecek güçte olması gerekmektedir. Eğer kağan, hem kutu -yani mitolojik gücü- hem de siyasi başarıyı elinde bulundurursa devrine hükmedecek bir hakan olur. Kağan, Tanrı’nın yeryüzündeki adalet sağlayıcısıdır. Eğer kağan, halkı Tanrı’nın emirleri uyarınca yönetir, halk da bu emirleri dinleyip ona uygun davranırsa Tanrı ile halk arasındaki bağ kopmayacaktır.⁴

Bu anlayışın ilk izini Kül Tigin Yazıtı’nın henüz ilk satırında görürüz. Yazıtlara göre, Bilge Kağan’ın atası, 1. Göktürk Kağanlığı’nın kurucusu olan Bumin ve İstemi Kağan, gök ile yer arasında yaratılmış olan tüm insanlara gönderilmişlerdir: “*üze kök tengri asra yagız yer*

---

² Gülşen Tel, *Bozkır Kavimlerinde Zaman ve Takvim (Başlangıçtan Uygur Dönemi Sonuna Kadar)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 25.

³ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi 1*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 346.

⁴ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği-Araştırma/İnceleme Yazıları*, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 115.

kılıntukta ekin ara kişi ogli kılınmış kişi oglınta üze eçüm apam bumın kagan istemi kagan olurmuş: Üstte mavi gök, altta kara yer yaratıldığında, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan, İstemi Kağan tahta çıkmış."⁵

Kül Tigin yazıtındaki meşhur "*tengri teg tengride bolmış türk bilge kagan bu ödke olurtum*" ifadesinin farklı bir okumasında ise **olur-** fiili "kagan ol-, hükümdar ol-" biçiminde anlamlandırılmış, **ödke** sözcüğü "zamanda" yerine "zamana" biçiminde yönelme hâli eki ile çözümlenmiştir. Söz konusu ifade, ilgili çalışmada günümüz Türkçesine şu şekilde aktarılmıştır: "*Tanrı gibi, (ben de o) tanrının iradesiyle (kağan) olmuş türk bilge kağan(ım) bu zamana hükümdar oldum.*"⁶

Bu anlamlandırma akla yatkın gelmektedir. Çünkü Bilge Kađan burada, tahta çıkış zamanını işaret etmemekte, Tanrı'dan aldığı kutun, yönetim iradesinin gücü ile bir cihan hakimi olduğunu, devrine hükmettiğini belirtmektedir. Ardından gelen cümleler de bu bağlamı destekler nitelikte, Bilge'nin dört bir yandaki halkına seslenişi ve cihan hakimi olduğunu tekrar belirtmesi ile devam etmektedir: "*sabımın tüketi eşidgil ulayu iniygünüm oğlanım biriki oğuşum bodunum biriye řad apıt begler yıriya tarkat buyruk begler otuz [tatar]... tokuz ođuz begleri bodunı bu sabımın edđüti eřid katığdı tıngla ilgerü kün togıkka birigerü kün ortusiňaru kurıgaru kün batsıkınga yıriğaru tün ortusingaru anda içreki budun kop maňa körür bunça bodun kop itdim: Sözüümü tamamıyla işitin. Özellikle küçük erkek kardeşlerim, çocuklarım, birleşik soyum, milletim, güneydeki şadlar, apa beyleri, kuzeydeki tarkanlar, kumandanlar, Otuz Tatar... Dokuz Ođuz beyleri, milleti! Bu sözlerimi iyice işitin, adamakıllı dinleyin: Dođuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki milletler hep bana bağlıdır. Bu kadar milleti hep düzene soktum.*"⁷

Kardeşinin ölümünün ardından diktirdiği yazıtta Bilge Kağan söze, devrine hükmettiğini belirterek başlamış, halkına seslenerek nasihatte bulunmuş, devletin kuruluş, çöküş ve diriliş sürecini anlatmıştır. Bu kısma kadar siyasi tarih ile yoğrulan metin, bundan sonra bir satırda kırılma yaşamaktadır: "*Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, kutum var olduğu için, kısmetim var*

⁵ Feryal Korkmaz ve Özcan Tabaklar, *Orhun Yazıtları*, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2020, s 26-27.

⁶ Nadir İlhan, "Zamana Hükümdar Olmak", *Türk Dili*, S: 590, Ankara, 2001, s. 179.

⁷ Korkmaz ve Tabaklar, *a.g.e.*, s 18-19.

olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti giyimli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çoğalttım. Değerli devlet sahiplerinden, değerli kağan sahiplerinden daha iyi yaptım. Dört taraftaki milletleri hep tabi kıldım, düşmansız kıldım. Hepsi bana bağlandı. Bana hizmet ediyorlar. Bunca devleti kazandıktan sonra küçük kardeşim Kül Tigin öylece vefat etti.”⁸ Bu cümleden sonra Bilge Kağan'ın, kardeşi Kül Tigin'in hayatını, küçüklüğünden ölümüne dek anlattığı bu kısım, aslında bir Kül Tigin biyografisidir. Amaç, devletin girdiği savaşları anlatmak değil, Kül Tigin'in hayatını, yiğitliklerini, savaş başarılarını aktarmaktır. Beraber girdikleri savaşların Kül Tigin'in yaşına göre tarihlendirilip anlatıldığı bu satırlar, hem kronolojik olarak aktarılmış hem de öznel bir zaman algısıyla, Bilge Kağan'ın bakış açısıyla yoğrulmuştur: “*Kötü kişiler, cesur erler bize hücum etti. Öyle bir zamanda hayıflanıp Kül Tigin'i az sayıda asker ile oraya erıştirdik. Büyük savaş yapmış. Alp Şalçı ak atına binip hücum etmiş. Türğiş avam halkını orada öldürmüş, yenmiş.*”⁹

Kardeşinin yazıtına “Bu zamana hükümdar oldum,” diye başlayan Bilge Kağan, dönemine nasıl hükmettiğini anlattıktan sonra bahsin kardeşinin ölümüne gelmesi ile beraber Kül Tigin'in başarılarını aktarmaya başlamış, yazıtı “*Zaman Tanrısı 'insanoğlu tamamen ölmek için yaratılmış' dediği için öyle düşündüm*”¹⁰ sözüyle, bir kağanın dahi ölüm karşısında çaresiz kalışı ve ölümü kabullenışı ile bitirmiştir. Devirlerine hükmeden kardeşler, doğum ve ölüm arasındaki kısacık süreye pek çok başarı sığdırmış ancak nihayetinde ölüme yenilmişlerdir. Sonsuza kadar yaşamak içinse arkalarında “Türk Bengü Taşları” bırakmışlardır.

2. Budist Uygur Metinlerinde Zaman Algısı

Uygur Kağanlığı dönemine ait metinlerin yapısına baktığımızda ise “zaman” kavramına karşılık gelen sözcük sayısında bir artış olduğu ve bazı kavramların anlam genişlemesine uğrayarak “zaman” anlamı kazandığı görülür. Yerleşik hayata geçen ve ilk olarak Maniheizm, ardından da Budizmi benimseyerek din değiştiren Uygurların, zamanı yaşayış ve algılayış biçimleri de zaman içerisinde değişmiştir. Uygurlar devrinde tarım faaliyetleri sebebiyle

⁸ a.g.e., s 36-37.

⁹ a.g.e., s 40-41.

¹⁰ Osman Fikri Sertkaya, “Köl Tigin (K-10)'da Geçen Öd Tenri 'Zaman Tanrısı' ile İlgili Fiili Yaşamak 'Yaşamak' mı, Yasamak 'Tanzim Etmek, Düzenlemek' mi, Yoksa Aymak 'Demek, Söylemek' mi Okumalıyız?”, *Journal of Old Turkic Studies*, Cilt I, Sayı 2, s. 61.

toprağın sürülme zamanı ve hasat vakti belirlenmiş, hukuk metinlerinde tarih düşülmüş, yılın belli vakitlerinde halktan vergi toplanmıştır.¹¹ Budist Uygur metinleri, Maniheist Uygur metinlerine kıyasla daha hacimlidir. Bu sebeple Uygurların zamanı nasıl algıladıklarının izini bu metinlerde sürmeyi tercih ettik.

Budist Uygurlara ait metinlerde, zaman ile alakalı kavramların kullanım alanları yer aldıkları metinlerin türlerine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, Uygurlara ait hukuk metinlerinde “gün, ay, yıl, yaz, kış, ilkbahar, sonbahar, gündüz, gece, şafak vakti, gün doğumu, gün ortası, gece ortası, şimdi, erken, geç, önce, geçen yıl” gibi zaman bildirmeye yönelik çeşitli sözcükler yer almaktadır.¹² Bu sözcükler daha ziyade, hukukî açıdan olayların yaşanma zamanını ve şeklini bildirmek için kullanılmıştır. Orhun Yazıtlarında geçen **üd** sözcüğüne ek olarak Uygur hukuk belgelerinde **çak** ve **tuş** da yine “zaman” anlamıyla kullanılır.¹³ Yıllar Orhun Yazıtlarında olduğu gibi 12 hayvanlı takvime göre verilir ve olay aktarımında zaman doğrusaldır.

Bodhisattvaların geçmiş yaşamlarındaki tecrübelerinin anlatıldığı ve genellikle başka eserlerin içerisinde yer alan çatiklerde de zaman kavramına karşılık gelen sözcük sayısında artış yaşanmış ve bazı kavramların “zaman” anlamı kazandığı görülmüştür. Orhun Yazıtlarından itibaren “zaman” anlamı taşıyan **üd** sözcüğüne ek olarak bu metinlerde; **kolu**, **üdü**, **ür** gibi sözcüklerin de “zaman” anlamında yer aldığı, **tuş** ve **ugur** gibi “baht, şans” anlamına gelen sözcüklerin ise anlam genişlemesine uğrayarak yine “zaman” anlamında kullanıldığı görülmektedir.¹⁴

Bununla birlikte Budizmde zaman ile ilgili bazı özel kavramlar vardır ve bu sözcükler Hint kozmolojisine ait olması sebebiyle Sanskritçeden alınmıştır. Bunlardan ilki **kşand** ve atomik ölçüde küçük bir ânı ifade eder. Budizme göre bu bir anlık süreç de dahil olmak üzere her şey anbean yenilenir. Diğer kavram ise **kalpad** ve çok uzun bir zaman dilimini, neredeyse sonsuzluğu işaret eder.¹⁵

---

¹¹ Tel, *a.g.e.*, s. 44.

¹² Tel, *a.g.e.*, s. 49.

¹³ Berker Keskin, *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2020, s. 639.

¹⁴ Berker Keskin, “Eski Uygur Çatiklerinde ‘Zaman’ Kavramı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, Cilt: 19, Sayı: 1, İzmir, 2019, s. 111.

¹⁵ *a.g.e.*, İzmir, 2019, s. 92.

Bunların yanında Budist zaman algısında “üç zaman” ya da “zamanın üç periyodu” olarak adlandırabileceğimiz bir anlayış da mevcuttur. Bu anlayış Şākyamuni Buddha’ya dayanır. Şākyamuni’nin yaşamının ilk 1000 yılı, sonraki 1000 yılı ve son 10.000 yılına tekabül eden bu üç zaman; geçmiş, şimdi ve gelecek olarak da düşünülebilir.¹⁶

Budist edebiyatın öğretisi kitabı olan sutraları incelemek istediğimizde ise söz varlığının geniş olması sebebiyle Altun Yaruk’a bakabiliriz. Altun Yaruk’ta **kalp, kolu, tuş, ugru, üd, üdün** ve **yık** gibi sözcükler zaman anlamıyla kullanılmıştır.¹⁷

Bilindiği üzere Budizm’de yeniden doğuş inancı vardır. Bu inanca göre olumlu ya da olumsuz tüm davranışlar o yaşamda ya da bir sonraki yaşamda kişiye karma olarak dönecektir. Bu açıdan döngüsel bir yaşam çizgisine ve bu yaşamlar arası neden-sonuç ilişkisine inanıldığı söylenilebilir. Bununla beraber yeniden doğuş döngüsü Tanrılar, ruhlar ve yaşayan tüm canlılar içindir. Kendisinin ve her şeyin gerçek doğasının farkına varan canlı, acıdan ve sonsuz yeniden doğum döngüsünden kurtulur. Bu anlayış da Budizmde nihai amacı oluşturur. Budalar da bu nihai hedefe, yani Nirvana’ya ulaşarak aydınlanırlar. Bu sayede tüm zamanı algılamaya, tüm gerçekliği anlamaya başlarlar.

Altun Yaruk’tan bir kısımda da bu konu şu şekilde ifade edilmiştir: *“burkan-larka ol atı kötrülmüş-lerke et’öz-üm üz-e til-im üz-e kngül-üm üz-e kop uğurın töpümin ’engüip süz-ük kirtgünç kngül-in yinçürü üçünç tört töpünyükünü teginür’m(e)n olar kamağ atı kötrülmüş ayağ-ka tegimlig-ler cın’kirtü bilge bilig-leri üz-e cın kirtü köz-leri üz-e cın’kirtü taruk-lamak-ları üz-e cın’kirtü tüzülmek-ke tegmek-leri o üz-e alku uğurın bilir-ler alku uğunn körür-ler: Budalara, o adı yüceltilmişlere (Lokajyestha); vücudumla, dilimle, gönlümle, tam zamanında kafamı eğip, temiz inançlı gönülle secde ederek üçüncü (kitap) dörd(üncü varak) baş(ım)la saygıyla eğilirim. Onlar, bütün adı yüceltilmiş (Lokajyestha), saygıya değer, gerçek doğru bilge bilgileriyle, gerçek doğru gözleriyle, gerçek doğru*

---

¹⁶ a.g.e., s. 92.

¹⁷ Engin Çetin ve İpek Ölmez, “Altun Yaruk’tan Hareketle Uygur Türkçesinde “Zaman” Anlamı Veren Sözcüklerin Kullanım Özellikleri Üzerine”, *Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı Esengü Bitig*, Yayına Hazırlayan: T. Karaayak – U. Uzunkaya, 1. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2021, s. 176.

tanıtlamalarıyla, gerçek doğru uyuma ulaşmalarıyla bütün zamanı bilirler, bütün zamanı görürler."¹⁸

Sonuç

Budist Uygurların kaleme aldığı eserlerdeki zaman algısı ile Orhun Yazıtlarında aktarılan zaman algısı birbirinden oldukça farklıdır, Uygur ve Göktürklerin yer aldıkları kültür dairelerinin değişim gösterdiği görülür. Uygurlar, Hint mitolojisinden etkilenmiş, çeviri ve telif eserler üreterek öğrendikleri inancın terminolojisini dillerine dahil etmiş, bu kavramlara Türkçe karşılıklar üretmiştir. Din, hayat tarzlarını değiştirmiş, dolayısıyla yaşamı algılayış şekillerini de etkilemiştir.

Orhun Yazıtlarında ve Uygur metinlerinde ortak bir biçimde zamana kutsallık atfedilmiştir. Ancak Göktürklerde bu kutsiyet zamanı doğanın bir parçası olarak algılamamanın bir sonucuyken Uygurlarda bu kutsiyet daha ziyade, Buda'nın evren ve zaman ile ilişkisinden doğan bir kutsiyettir. Aydınlanan ve Nirvana'ya ulaşan Buda, zamanı bütün olarak algılamaya başlar. Dolayısıyla Budist Uygur metinlerinde Budalara bu açıdan bir yakarış söz konusudur. Orhun Yazıtlarında ise daha ziyade bir bozkır kavminin zaman anlayışı göze çarpar. Yer ile gök arasında yaratılan, Gök Tanrı'ya inanan, doğadaki çeşitli unsurları kült ve iyelerle kutsallaştıran bu toplum için zamanın da yer-su ruhları gibi bir kutsallığı vardır.

Aynı zamanda elinde kut ve güç bulunduran kağanlar da zamanına/devrine hükümdar olur. Ancak Orhun Yazıtlarında ölümü kabulleniş de oldukça belirgindir. Göktürklerin inancında ölüm diğer dünyaya olan yolculuğun başlangıcıdır ve insanoğlu hep ölmek için yaratılmıştır. Buna rağmen Budizmde reenkarnasyon ile dünyaya yeniden geldiğine inanılır. Bu sebeple eski Türk inancının aksine Budizmde yaşamın döngüsel algılandığını söylemek mümkündür.

Ek olarak, karmaşık din terminolojisinin ve yerleşik hayatın getirisiyle Uygurlar devrinde zaman kavramına karşılık gelen sözcüklerin sayısında artmış görülmüş, **tuş** ve **ugur** gibi sözcükler anlam genişlemesine uğrayarak zaman anlamı kazanmıştır. Hukuk belgelerine tarih

---

¹⁸ Mehmet Ölmez, *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*, 1. Baskı, Odak Offset, Ankara, 1991, s. 26.

düşülmüştür. Tüm bunlar daha kompleks bir zaman algısının ve aktarımının ifadesi olarak yorumlanmaya açıktır.

KAYNAKÇA

Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi 1*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Çetin, Engin - Ölmez, İpek, “Altun Yaruk’tan Hareketle Uygur Türkçesinde “Zaman” Anlamı Veren Sözcüklerin Kullanım Özellikleri Üzerine”, *Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı Esengü Bitig*, T. Karaayak – U. Uzunkaya, Kesit Yayınları, İstanbul, 2021, s. 159-180.

İlhan, Nadir, “Zamana Hükümdar Olmak”, *Türk Dili*, S: 590, Ankara, 2001, s. 175-179.

Keskin, Berker, “Eski Uygur Çatiklerinde ‘Zaman’ Kavramı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, Cilt: 19, Sayı: 1, İzmir, 2019, s. 87-115.

Keskin, Berker, “*Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2020.

Korkmaz, Feryal - Tabaklar, Özcan, *Orhun Yazıtları*, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2020.

Sertkaya, Osman Fikri, “Köl Tigin (K-10)’da Geçen Öd Teñri ‘Zaman Tanrısı’ ile İlgili Fiili Yaşamak ‘Yaşamak’ mı, Yasamak ‘Tanzim Etmek, Düzenlemek’ mi, Yoksa Aymak ‘Demek, Söylemek’ mi Okumalıyız?”, *Journal of Old Turkic Studies*, Cilt I, Sayı 2, 2017, s. 55-63.

Ölmez, Mehmet, *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*, 1. Baskı, Odak Offset, Ankara, 1991.

Tel, Gülşen, “*Bozkır Kavimlerinde Zaman ve Takvim (Başlangıçtan Uygur Dönemi Sonuna Kadar)*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Yıldırım, Dursun, *Türk Bitiği-Araştırma/İnceleme Yazıları*, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.